

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 124 2003

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2004 och för recensioner 1 september 2004.

Sedan årgång 2002 av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-21-9

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2003

toriskt svårhanterliga begrepp som "parlamentarism" och "demokrati".

För en äldre generation av statsvetenskapliga forskare var det naturligt att söka utröna och fastställa t.ex. det parlamentariska styrelseskicketens egentliga innebörd eller väsen, vad parlamentarismen "egentligen" är eller bör vara. Men när en forskare som Carl Arvid Hessler i en festskriftsuppsats (i *Studier tillägnade Fredrik Lagerroth*, 1950) diskuterar parlamentarismen tillgriper han en praktisk, nominell definition: "parlamentarism" är vad de politiska tänkarna brukat lägga in i ordet. Och på liknande sätt förfar Herbert Tingsten, när han i *Demokratiens problem* (1945, ny uppl. 1961) behandlar demokratibegreppet; dvs. han inriktar sin begreppsanalys på hur ordet de facto använts i politisk filosofi och debatt: frågan om demokratiens egentliga väsen, dess djupaste innebörd, vad demokrati "egentligen" är, lämnar han därhän.

Bengt Landgren

English and Nordic Modernisms, ed. by Bjørn Tysdahl, Mats Jansson, Jakob Lothe & Steen Klitgård Povlsen. Norvik Press. Norwich 2002.

Den 24–25 mars 2000 arrangerades ett symposium med titeln *English and Nordic Modernisms* av Institutet för britiske og amerikanske studier vid Universitetet i Oslo och Det Norske Vitenskapsakademi. Den gemensamma frågeställningen gällde relationen mellan den komplexa kontinentala och angloamerikanska rörelse vi refererar till som "modernism" och den "modernism" man kan iakta i de nordiska ländernas litteraturer. Symposiet hade i sin tur inspirerats av ett gemensamt forskningsprojekt i Leeds och Oslo, *Anglo-Scandinavian Cross-Currents 1870–1914*, samt en tidigare konferens om Joyce och Norden i Aarhus 1998.

När nu föredragen ederas i bearbetad form i den engelskspråkiga volymen *English and Nordic Modernisms*, redigerad av Bjørn Tysdahl, Mats Jansson, Jakob Lothe & Steen Klitgård Povlsen, är syftet tvåfaldigt. För det första vill man sätta likheter och skillnader mellan modernismens begynnelse och utveckling i de olika skandinaviska litteraturerna under debatt. För det andra vill man genom studier av ett komplicerat samspel mellan tendenser och idéer visa hur skandinaviska författare, t.ex. Ibsen och Hamsun, på ett betydelsefullt

sätt bidrar till den europeiska modernismen.

Det modernismbegrepp man utgår ifrån är brett. Man stöder sig på modernismbestämningar av Alex Davis, Lee M. Jenkins, Peter Nichols och kanske främst Michael Levenson som sökt föreslå en skillnad mellan ett smalt "modernist" och ett brett "modernizing". En rad av de femton bidragen i de tre avdelningarna med undertitlarna "Beginnings", "Poetry" och "Fiction" har kommit att behandla intertextualitet.

Den mest värdefulla avdelningen är tveklöst den andra, kanske inte oväntat eftersom det är just inom lyriken som modernismforskningen främst gjort sig gällande. Eliotforskaren Mats Jansson inleder med en utredning av begreppen "influence" och "intertextuality" i "Intertextualities: Pragmatic Aspects and Theoretical Implications". För att pröva begreppen fokuserar han tre skandinaviska Eliotinfluerade författarskap, nämligen Paal Brekke, Erik Knudsen och Sven Alfons. Det är lätt att ansluta sig till Janssons plädering för "genetic intertextuality", en term som dels definierar intertexten som igenkännbar, dels beaktar den hermeneutiska processen. Den genetiska intertextualitetsforskaren intresserar sig alltså för den funktion den äldre texten har i den senare. I detta begrepp rymms även för dikten relevanta iakttagelser om "influence". Jansson, som dock inte har till huvudsyfte att välja mellan teoretiker, stöder sig särskilt på T. S. Eliots tankar i "Tradition and the Individual Talent" och Michel Riffaterres hypogrambegrepp och distinktion mellan "aleatory" och "obligatory intertextuality".

Mats Janssons uppsats avslutas med en översikt över modernismens genombrott i de olika länderna: i Sverige som bekant i tidigt 1930-tal, bl.a. genom Boyes och Mestertons översättning av *The Waste Land* 1932, och senare genom 40-talisterna, i Norge och Danmark betydligt senare, först omkring 1950. Man noterar även att Jansson tycks vara beredd att inräkna Heretica-kretsen (1948–53) i modernismen, medan Peter Madsen, som Per Erik Ljung diskuterar i ett annat antologibidrag, tycks mer skeptisk till detta.

Eliot står i fokus i samtliga av den andra avdelningens sex bidrag, men det innebär inte att han anammas okritiskt. Aarhusforskaren Michael Bøss kritiserar i "Differences Slight but Profound: Yeats, Eliot and the Histories of Literary Modernism" de nordiska modernismforskarna för att alltför oreflekterat ha anammat den eliotska mycket kritiska synen på William Butler Yeats.

Artikeln innehåll synpunkter av intresse, såväl vad gäller Yeats utveckling som Yeats reception, i synnerhet i anslutning till Nobelpriset 1923. Pläderingen för en diskussion av författare som återgått till myt och tradition i Norden, bl.a. Johannes Jørgensen och Johannes V. Jensen tycks dock märklig. Vore det inte mera relevant att fokusera de nya myter modernismen själv skapar?

Betydligt mer substansrik är Anker Gemzøes "Morning at the Window: The City as a Sea in T. S. Eliot, Charles Baudelaire and Otto Gelsted". Gemzøe inleder med en utförlig och subtil analys av Eliots dikt "Morning at the Window" (1917) som utmynnar i en betraktelse över diktens trefaldiga "space structure", vilken utgörs av tre sfärer, den sociala, den naturliga och den mytiska, med vardera tre nivåer. Därefter vänder sig Gemzøe med hjälp av Dante och Baudelaire ("the French Connection") för en närmare bestämning av hur Eliot "rewrites" Baudelaire, så att Baudelaire Paris återklingar i Eliots London (s. 165). Efter en kort översikt över Eliotreception i Danmark studerar Gemzøe sedan Otto Gelsteds "Den sunkne By" (1921) för att finna paralleller. Gemzøes poäng är att den Eliotreception vi finner på 1940- och 1950-talet, bl.a. i Gelsteds Eliotintroduktion i *Athenæum* 1948, redan förbehåddats av imagistiska tendenser inom den danska poesin själv.

En tendens att överskatta forskningsföremålets internationella betydelse är synlig i "Tomas Tranströmer's 'still point of the turning world'" av Niklas Schiöler, men forskarens utredning av förhållandet mellan Tranströmer och Eliot är solid och detaljerad. Tranströmers beroende av Eliot, som den svenske diktaren själv har betonat, rör framför allt opersonlighetsetetiken och den lyriska tekniken. I motsats till de flesta av de lyriker som behandlas i antologin riktar Tranströmer sitt intresse mot den sene Eliot, författaren till *Four Quartets*. Särskilt intressanta är de paralleller med "Burnt Norton" och dess "still point" som Schiölers diskussion av Tranströmers epifaniska "illuminated moments", leder fram till.

En sällsynt nyanserad och perspektivrik utredning av nykritikens öde i Skandinavien finns i Per Erik Ljungs "Scandinavian Lyrical Modernism and Anglo-American New Criticism". Mest markerad och varaktig blev nykritikens sena succé i Danmark efter Johan Fjord Jensens *Den ny kritikk* (1962). Efter en genomgång av 1960-talets i sammanhanget aktuella danska forskare lyfter Ljung fram fyra skäl till framgången: den relativt sena

modernismreceptionen, den långa närläsningstraditionen i den danska skolan, den hunger efter teori och modernisering som fanns bland yngre litteraturforskare p.g.a. ämnets efterblivenhet samt Fjord Jensens personliga förmåga att göra nykritiken attraktiv. Ljung vill även se Kittang/Aarseths *Lyriske strukturer* (1968) som ett i huvudsak nykritiskt verk, trots dess aktualisering av Bachelard, Adorno och Frye. Ljungs översikt leder till många frågor; man undrar exempelvis varför såväl Fjord Jensen som Kittang/Aarsethtraditionerna med lätthet kombinerade närläsning med kontinental filosofi (i Norge hermeneutik, i Danmark strukturalism och psykoanalys), medan vi i Sverige upplevde en stark polarisering mellan närläsningens anhängare och den kontinentala filosofins. Traditionen från Eckhoff och Rokseth, som Ljung nämner, gör att en influens från den franska "nouvelle critique", som i sin textsyn är radikalt motsatt nykritiken, också kan noteras i Norge. I Sverige gör sig "la nouvelle critique" gällande först långt efter nykritikens blomstring.

Bjørn Tysdahl, slutligen, fokuserar i några utomordentliga diktanalyser modernistiska drag hos Aslaug Vaa (1889–1965) och Rolf Jacobsen (1907–94). Den nynorska poeten Vaa kombinerar fri vers och stark koncentration på bilden med telemarksk dialekt och lantliga motiv, medan Jacobsens bokmålspoesi ofta söker sina motiv i storstaden, särskilt medelklassmiljöer. Mot Pounds och Eliots blott retoriska och representerande bruk av ortnamn kan ställas de norska poeternas starka lokala förankring.

Må det (p.g.a. den anglosachsisk/nordiska utgångspunkten) förlåtas antologiredaktörerna att fokuseringen på T. S. Eliot blivit så stark; andra forskare har betonat Baudelaire och surrealisterna. Svårare har man att förlåta prosadelens ensidiga fokusering på Joyce, Woolf och Faulkner – här finns ju en mångfald verk även inom senare brittiskt och amerikanskt avantgarde. Resultatet blir en notering av tämligen strödda tekniska grepp och influenser: Steen Klitgård Povlsens uppfattning om Joycereceptionen i "The Pursuit of Property: on the Relationship Between Henrik Bjelke's *Irsk stuvning* and James Joyce's *Ulysses*" kan dessutom ifrågasättas. Ironin, språkexperimenten och osentimentaliteten var tydliga nog för många Joyce-läsare redan innan de stött på Bjelkes förment mer radikala novellslut med en huvudperson som tröstar sig själv med Oscar Wilde på en McDonaldsrestaurang.

Om trösklar handlar det i H. K. Riikonens "Halls, Corridors and Staircases: Chronotopic Motifs in *A Portrait of the Artist as a Young Man*". Efter återopande av Bettelheim och Bachtin finner Riikonen återkommande kronotoper hos en rad författare, förutom Joyce också Dostojevskij, Kafka och Valter Kilpi.

Mer adekvat i sammanhanget är Faulknerforskaren Hans Skeis professionellt genomförda undersökning "Kingdoms of Their Own: The Modernisms of William Faulkner and Olav Duun". Båda författarna har influerats av ett muntligt berättande, båda skapar egna uppbyggda geografiska världar – båda har ett utpräglat "sense of place" – och båda har en tragisk syn på människans öde. Skei intresserar sig i huvudsak för *As I Lay Dying* och Duuns *Menneske og makten*. Skei vill givetvis inte dra parallellerna för långt; han medger att Duuns övriga författarskap knappast kan sättas i samband med modernismen, utan stannar vid en i huvudsak innehållsinriktad översikt över valfrändskaper.

Det fjärde och sista bidraget om prosafiktions "Hearing Voices and Seeing Things: Interpretative Discomfort in Reading the Impersonal Narration of Eliot, Joyce, Meri, Mansfield and Woolf" av Tanja Vesala-Varnala är av avancerad narratologisk karaktär. Vesala-Varnala koncentrerar sig på det modernistiska bruket av opersonligt berättande. Det som intresserar henne är berättarens tystnad och skenbara dehumanisering. Angeläget för Vesala-Varnala är att visa att det modernistiska opersonlighetsidealet ingalunda är synonymt med neutralitet.

Mot huvudtendensen hos Vesala-Varnala finns intet att invända, men hennes försök att se Tiresias som berättare i *The Waste Land* synes mig implicera att verket tillskrivs en enhetlighet som gör det mindre nydanande än vad det ofta uppfattas som, t.ex. i Marianne Thormählens avhandling *The Waste Land: A Fragmentary Wholeness* (1978). Mest intressant i Vesala-Varnalas uppsats är accentueringen av läsarens arbete med att avkoda olika berättarpositioner – modernismen kännetecknas som bekant av en i princip icke-enhetlig berättarposition. I en diskussion om kvinnligt berättande beskrivs Virginia Woolfs s.k. "violence onto the reader".

Antologins mest teoretiskt inriktade bidrag återfinns således sist, medan de mest avskräckande och personhistoriska artiklarna ingår i "Beginnings". De rör Knut Hamsun och hans eng-

elska översättare George Egerton, en pseudonym för Mary Chavelita Dunne. Argumentationen är såväl snårig som tvivelaktig och artiklarna borde nog ha besparats oss i en antologi som fokuserar modernismen som generell fenomen.

Även Jakob Lothes "Openings: Thomas Hardy's *Tess of the d'Urbervilles* and Knut Hamsun's *Hunger*" ter sig perifer av den anledningen att den unge Hamsun svårligen kan betecknas som modernist, vilket naturligtvis inte gör honom till en sämre författare. Lothes studier av Hardys och Hamsuns berättarteknik ställs också i kontrastivt förhållande till två filmatiseringar: Roman Polanskis *Tess* (1976) och Henning Carlsens *Sult* (1966). Behållningen av Lothes uppsats är nog mindre de kontrastiva synpunkterna på litteratur och film än den observanta detaljläsningen av Hamsuns *Sult* där fokusförskjutningen mellan första och andra stycket uppmärksammas.

Samma problem drabbar Inga-Stina Ewbanks studie av Ibsenreminiscenser hos Henry James, "Ibsen, James and Early Modernism". Genom att fokusera James svårighet att förstå Ibsen och utvecklingen av hans förståelse förlämnar Ewbank sin essä dock ett djup som gör den väsensskild från den rena komparationen. De verk som i huvudsak upptog James var, som man kan vänta sig, de sena dramerna *Bygmeister Solness*, *Lille Eyolf* och *John Gabriel Borkman*.

Att Island var det nordiska land där modernismen fick svårast att göra sig gällande framgår av Ástráður Eysteinnsson "Modernism at the Borders: Notes on Literary History, Translation, and Modernism in Iceland". Landet befann sig i en kulturell uppbyggnadsfas under större delen av 1900-talet och författare som Halldór Laxness rörde sig från internationell modernism till mer pragmatisk realism. Pionjärer blev i stället poeter och översättare som Magnús Ásgeirsson och Jóhannes úr Kötlum efter Andra världskriget. Eliot, Rilke och Södergran tolkades till isländska, medan Kafkas *Processen* översattes först 1983 och Virginia Woolfs modernistiska romaner ännu är oöversatta.

Antologin *English and Nordic Modernisms* innehåller således många utmärkta essäer och några av mer tvivelaktig kvalitet och relevans. Varje symposiearrangör vet att man aldrig får alla de bidrag man vill ha och oftast några man helst inte vill ha, men inför tryckningen hade en hårdare sovring varit motiverad.

Vissa bidragsgivare tycks inte instämma i

redaktörernas stringenta modernismdefinition, utan läsaren konfronteras med vaga innehållsliga kriterier sammanblandade med väldefinierat formella. Termen ”modernism” var olycklig redan när den lanserades, av det skälet att den implicerar ett övermod: vår tid är den sista och bästa av alla tider, vår estetik vet att den är den (enda) moderna.

Innehållsliga kriterier är mycket svåra att tillämpa – såväl kritik som lovtal över staden förekommer även i ytterst traditionell roman. Den som vill inkludera Ibsen, Hamsun, ja kanske hela det moderna genombrottet, i modernismen gör begreppsbildningen en björntjänst, då konsekvensen av dylik vidsynthet är att snart sagt hela den skandinaviska litterära 1900-talslitteraturen utnämns till modernistisk. Alla katter blir grå.

Däremot skulle man idag i ljuset av en avslutad postmodernistisk och poststrukturalistisk debatt kunna teckna konturerna av en avgränsad epok från förslagsvis imagisterna till Beckett, präglad av vissa poetiska ideal, t.ex. konstverkets autonomi, och vissa tekniker, t.ex. fragmentering, minimalism och täta litterära referenser. Märkligt nog är sönderbrytande tendenser ofta förenliga med en närmast klassicistisk förtjusning inför strukturer i balans och gyllene snitt (jfr Picasso). Vi måste helt enkelt lära oss att betrakta modernismen bakifrån med början, mitt och (åtminstone provisoriskt) slut.

Särskilt angeläget vore det att i stället för att upprepa tankegods om mytisk metod o.d. försöka se vilka myter modernismen själv konstruerar eller förändrar, såsom myten om det omedvetna, myten om det djupast mänskliga, myten om sexualiteten etc.

Framför allt bör man betrakta termen ”modernism” som värdeneutral, ”modernism” bör varken ses som sannare eller bättre än ”idealrealism”, ”naturalism” eller ”symbolism”. Först när så är fallet kan vi seriöst diskutera epokbegrepps provisoriska karaktär och Ibsens, Hamsuns m.fl. tendenser att överskrida dem.

Även om dylika akuta frågor sällan ställs i Tysdahls m.fl. antologi motiverar de mest väl-skrivna bidragen läsaren att ständigt reflektera över och problematisera sin egen modernismförståelse och sin egen syn på parallella förlopp i anglosachsisk och skandinavisk poesi och prosa, varför redaktörerna väl har infriat de förväntningar de inger i sin introduktionsessä.

Roland Lysell

Anders Tyrberg, *Anrop och ansvar. Berättarkonst och etik hos Lars Ahlin, Göran Tunström, Birgitta Trotzig och Torgny Lindgren*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2002.

I sin monografi *Anrop och ansvar. Berättarkonst och etik hos Lars Ahlin, Göran Tunström, Birgitta Trotzig och Torgny Lindgren* distanserar sig Anders Tyrberg från föreställningen om den litterära texten som en anonym, självreferentiell artefakt och hävdar att litteraturen skrivs av konkreta författare, riktar sig till konkreta läsare och bär verklighetsrelaterad betydelse. Inspirerad av anglosaxiska moralfilosofer som Martha Nussbaum och Alasdair MacIntyre vill Tyrberg se den litterära kommunikationen som en pragmatiskt-moralisk handling, förankrad i textens narrativa strukturer. Hans alternativ till den verkcenterade litteraturvetenskapen är ett slags ”narrativ etik” (17). Dess huvudinnebörd formulerar Tyrberg i kontraktuella termer. Berättelsen betraktas som författarens etiskt bindande tilltal som försätter läsaren i en svars- och ansvarsposition. Läsaren fullföljer kontraktet då han öppnar sig för författarens anrop och tillämpar berättelsen på sitt liv.

Detta etiska grundkoncept ges i *Anrop och ansvar* en närmast religiös utformning. När Tyrberg ska konkretisera författarens och läsarens kontraktuella positioner, lämnar han det moralfilosofiska betraktelsesättet och hänvisar till bibliska modell-situationer, som inte underkastas någon etisk värdeanalys utan beskrivs med religionens vokabulär: bön, bekännelse, förbund etc. Den moraliskt-pragmatiska ansatsen får sålunda lämna plats åt ett teologiskt perspektiv; tilltalet blir en form av nåd. Med denna blandning av pragmatiska och religiösa kategorier studerar Tyrberg ett antal romaner av fyra samtida svenska författare: Lars Ahlin, Göran Tunström, Birgitta Trotzig och Torgny Lindgren. Monografen formulerar som sin huvuduppgift att undersöka hur romanernas etiska värdegrund gestaltas och genom vilka retoriska strategier den kommuniceras till läsaren.

Anrop och ansvar aktualiserar väsentliga frågeställningar, som delvis försumrats i svensk litteraturforskning, och de fyra författarskapen inbjuder onekligen till ett utforskande av berättandets etiska och retoriska villkor. Men Tyrbergs sätt att närma sig litteraturen som moraliskt-kommunikativt fenomen är långt ifrån invändningsfritt. Jag ska diskutera några särskilt problematiska moment i hans studie.